

Η ΑΝΩΤΕΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΣΧΟΛΗ
(1921-1923)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΓΛΗΝΟΥ

Επιμέλεια – Διόρθωση: Όλγα Παπακώστα
Εξώφυλλο: Βάνα Πράσσου

© 2018 Εκδόσεις Τόπος & Μαριάνθη Μπέλλα
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο
ISBN: 978-960-499-241-6

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 και Καλλιδρομίου
11473, Αθήνα
Τηλ.: 210 8222835-856
Fax: 210 8222684

www.toposbooks.gr

Μαριάνθη Μπέλλα

Η ΑΝΩΤΕΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΣΧΟΛΗ (1921-1923)

Ένα προδρομικό παιδαγωγικό και πολιτικό εγχείρημα
του Δημήτρη Γληνού

Στη μνήμη του Σπόρου Μαρκόπουλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	9
Εισαγωγή	15
Κεφάλαιο 1: Οι πολιτικές και εκπαιδευτικές συνθήκες (1909-1921)	19
Κεφάλαιο 2: Η εκπαίδευση των γυναικών στην Ελλάδα (1830-1921)	35
Κεφάλαιο 3: Η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή (1921-1923)	49
3.1. Η ίδρυση του «Φροντιστηρίου Ανωτέρων Σπουδών»	49
3.1.1. Οι ιδρυτές του Φροντιστηρίου	55
3.1.2. Οι αποφάσεις του Συμβουλίου του Φροντιστηρίου.....	58
3.1.3. Τα σωματεία που εμπλέκονται στο εγχείρημα	60
3.1.4. Τα μέλη της Εφορευτικής Επιτροπής	66
3.1.5. Οι αποφάσεις της Εφορευτικής Επιτροπής (Οργάνωση – Κανονισμός – Πρόγραμμα σπουδών)	68
3.2. Ο πρώτος χρόνος λειτουργίας (1921-1922)	92
3.2.1. Η Α.Γ.Σ. στον τύπο	92
3.2.2. Το εναρκτήριο μάθημα «Γυναικείος Ανθρωπισμός» του Δημήτρη Γλυνού	97
3.2.3. Η συνεδρίαση των διδασκόντων για τον συντονισμό της διδασκαλίας	107
3.2.4. Τα τακτικά μαθήματα – Οι διδάσκοντες	109
3.2.5. Οι διαλέξεις – Οι εισηγητές	123
3.2.6. Τα φροντιστήρια	130
3.2.7. Οι φοιτήτριες και οι ακροάτριες	132
3.2.8. Προβλήματα – Αντιδράσεις – Προοπτικές	144
3.2.9. Τα οικονομικά ζητήματα	149
3.2.10. Ο απολογισμός του πρώτου χρόνου	152
3.3. Ο δεύτερος χρόνος λειτουργίας (1922-1923)	156
3.3.1. Οργάνωση – Προετοιμασία – Πρόγραμμα σπουδών	156
3.3.2. Η Α.Γ.Σ. στον τύπο	163
3.3.3. Το εναρκτήριο μάθημα «Μόρφωση και ζωή» του Δημήτρη Γλυνού	165
3.3.4. Τα τακτικά μαθήματα – Οι διδάσκοντες	166
3.3.5. Οι διαλέξεις – Οι εισηγητές	173

3.3.6. Τα φροντιστήρια	175
3.3.7. Οι φοιτήτριες και οι ακροάτριες	178
3.3.8. Τα οικονομικά ζητήματα	181
Κεφάλαιο 4: Η διακοπή της λειτουργίας της Α.Γ.Σ. και οι μετέπειτα εξελίξεις στον πολιτικό και εκπαιδευτικό τομέα	183
Σύνοψη – Συμπεράσματα	191
Πηγές	197
Βιβλιογραφία	199
Παράρτημα αρχειακών φωτογραφιών	207

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Γ.Σ.: Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή

Ε.Ο.: Εκπαιδευτικός Όμιλος

Σ.Ε.Δ.Γ.: Σύνδεσμος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκος

Φροντιστήριο: Φροντιστήριο Ανωτέρων Σπουδών

Προλογικό σημείωμα

Γιατί μια ειδική μελέτη για ένα βραχύβιο εκπαιδευτικό ίδρυμα όπως η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή; Γιατί, ανάμεσα στα δεκάδες μη κρατικά ιδρύματα του ελληνικού εκπαιδευτικού παρελθόντος, αξίζει να ανασυρθεί από τη λήθη μια Σχολή που λειτούργησε για δύο μόλις σχολικά έτη (1921-22 και 1922-23) κι ύστερα εγκαταλείφθηκε δίχως να γνωρίσει κάποια ανάλογη συνέχεια; Αν το κίνητρο είναι απλώς η λεγόμενη ακαδημαϊκή περιέργεια, δηλαδή οι εμμονές ενός ιστοριοδίφη που γεμίζει τη ζωή του σκαλίζοντας αρχεία, τότε ανάλογο θα είναι και το αποτέλεσμα: Μία ακόμη στοίβα από αληθείς μα ανούσιες πληροφορίες για μια αδιάφορη, περιθωριακή πτυχή του παρελθόντος. Οι αρετές του ιστοριοδίφη είναι, βέβαια, χρήσιμες σε κάθε ιστορικό. Δεν μπορείς να γράψεις αξιόπιστη Ιστορία δίχως προηγουμένως να εντοπίσεις, να αποκαταστήσεις και να ταξινομήσεις το κατάλληλο αρχειακό υλικό. Ο σύγχρονος ιστορικός όμως διακρίνεται από τον παραδοσιακό ιστοριοδίφη διότι επισκέπεται τον ωκεανό του παρελθόντος με πετονιά και δόλωμα, δηλαδή με μέθοδο και ερώτημα. Ξεδιαλέγει ένα γεγονός ή ένα επεισόδιο του παρελθόντος και το ανασυνθέτει με αφήγηση και ανάλυση –το αναδεικνύει σε ιστορικό γεγονός–, διότι επιχειρεί να απαντήσει σε ένα ερώτημα που είναι σε κάποιο βαθμό επίκαιρο, που έχει κάποιο νόημα και κάποια αξία στη σημερινή εποχή. Η Μαριάνθη Μπέλλα δούλεψε ξεδιπλώνοντας τις αρετές του ιστοριοδίφη (την εξαντλητική δουλειά στα αρχεία) μα δίχως να αφήνει το υλικό της να την παρασύρει σε άσχετες κατευθύνσεις· δούλεψε με μέθοδο και έλεγχο, ώστε η κάθε πληροφορία, η κάθε υποσημείωση, η κάθε αναφορά να υποστηρίζει τον κεντρικό άξονα της αφήγησης και να συγκροτεί τα βασικά επιχειρήματα· να απαντά δηλαδή στα «τι», τα «πώς» και τα «γιατί» της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής. Και, βέβαια, από τη συνολική πραγμάτευση να αναδύεται η αξία μιας τέτοιας ειδικής μελέτης – όχι μόνο η ακαδημαϊκή αξία, μα επίσης η κοινωνική και πολιτισμική της αξία για τον σημερινό αναγνώστη.

Η Μαριάνθη Μπέλλα το καταφέρνει. Αν αξίζει να γνωρίσουμε σήμερα όσα σχετίζονται με την ίδρυση και τη λειτουργία της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής του 1921 –θα υποστηρίξει σε αρκετά σημεία του βιβλίου– είναι διότι υπήρξε

το πρώτο μορφωτικό ίδρυμα που διακήρυξε πως στόχος του δεν ήταν η προετοιμασία των γυναικών για τους παραδοσιακούς ρόλους της συζύγου και της μητέρας, αλλά η προετοιμασία τους για τον σύγχρονο ρόλο που μόλις τότε είχαν αρχίσει οι ίδιες να διεκδικούν: τον ρόλο του πολίτη ή καλύτερα τον ρόλο της πολίτισσας. Να υποστηρίξει δηλαδή την έξοδο των γυναικών στον δημόσιο χώρο, τον χώρο της ενασχόλησης με τα κοινά – τα της πόλεως, όχι μόνο τα του οίκου. Να υποστηρίξει την έξοδό τους ουσιαστικά, παρέχοντας τη μορφωτική σκευή, τις δεξιότητες στοχασμού και ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων που θα επέτρεπαν στις γυναίκες να αποδείξουν ότι δικαίως διεκδικούν την ψήφο, τα πλήρη πολιτικά δικαιώματα, την ισοτιμία με τους άνδρες στη δημόσια σφαίρα.

Θα αναρωτηθεί ίσως κάποιος: «Πόσες και ποιες γυναίκες διεκδικούσαν έναν ευρύτερο κοινωνικό ρόλο στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1920;». Θα αναρωτηθεί δικαίως, εφόσον το ποσοστό αναλφαβητισμού των γυναικών ξεπερνούσε τότε το 70%. Τα κορίτσια της αγροτικής υπαίθρου σπανίως ολοκλήρωναν το δημοτικό σχολείο. Ο νόμος το επέτρεπε, μάλιστα το ζητούσε, μα οι κυρίαρχες νοοτροπίες και οι κοινωνικές ανάγκες επέβαλλαν άλλα: Όσες γνώσεις και δεξιότητες χρειαζόνταν τα κορίτσια της υπαίθρου ώστε να επιτελούν τον ρόλο τους – να στέκονται επαρκώς στην κουζίνα και στο χωράφι – μπορούσαν να τις μάθουν από τις μητέρες, τις θείες, τις γειτόνισσες· από τις επαναλαμβανόμενες καθημερινές πρακτικές και τελετουργίες της τοπικής κοινωνίας. Στα αστικά κέντρα οι πρακτικές διέφεραν, μα όχι για όλους. Οι φτωχοί των πόλεων, όσοι πάλευαν εναγωνίως με τις χίλιες καθημερινές ανάγκες, έστελναν τα κορίτσια τους νωρίς στο μεροκάματο με μόνα εφόδια τις συμβουλές (και τις απειλές) να αποφεύγουν τους ηθικούς κινδύνους. Οι πιο τυχερές από αυτές τις νεαρές εργάτριες (ή οι πιο άτυχες: οι ορφανές) είχαν ίσως την ευκαιρία να φοιτήσουν πλεκτική, ραπτική ή κατασκευή καπέλων σε κάποιο από τα φιλανθρωπικά «Κυριακά» σχολεία και να αναζητήσουν καλύτερους όρους εργασίας. Για τις κόρες της μεσαίας και ανώτερης τάξης οι προοπτικές ήταν καλύτερες. Ύστερα από το δημοτικό φοιτούσαν στα παρθεναγωγεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας (και άλλων μη κρατικών ιδρυμάτων) ή ολοκλήρωναν τη Μέση (: Δευτεροβάθμια) εκπαίδευση με κατ' οίκον μαθήματα. Αποκτούσαν αξιοσημείωτη μόρφωση, μα προσανατολισμένη μονομερώς στους ρόλους που θα καλούνταν να επιτελέσουν, τους ρόλους που ταίριαζαν στην τάξη τους. Μια μόρφωση σχεδόν αποκλειστικά διακοσμική, με πυρήνα τα γαλλικά και το πιάνο, η οποία στόχευε να αναδείξει την ομορφιά και τη χάρη τους, να τις καταστήσει πολύφερνες νύφες, ευχάριστες οικοδέσποινες, κατάλληλες για τα αστικά σαλόνια και την κοινωνική πλαισίωση του συζύγου.

Σε αυτές τις κόρες της μεσαίας και ανώτερης τάξης απευθύνθηκε η Ανώτερα Γυναικεία Σχολή. Η στόχευση αυτή ήταν μονόδρομος. Εφόσον η Σχολή διεκδικούσε ρόλο ελεύθερου πανεπιστημίου, οι φοιτήτριες έπρεπε να είχαν ολοκληρώσει τη Μέση εκπαίδευση με όποια μορφή (κατ' οίκον, παρθεναγωγεία ή ακόμα κρατικά γυμνάσια – είχαν αρχίσει να ιδρύονται και γυμνάσια θηλέων λίγα χρόνια νωρίτερα). Οι πρωτεργάτες της Σχολής δεν έλπιζαν, βέβαια, πως

θα κινήσουν το ενδιαφέρον όλων των γυναικών των ανώτερων στρωμάτων. Στόχευαν σε μια μειονοτική μα δυναμική μερίδα τους: σε εκείνες που αμφισβητούσαν τον διακοσμητικό ρόλο για τον οποίο τις προόριζε η τότε κοινωνία και αναζητούσαν τους τρόπους που θα οδηγούσαν στη χειραφέτησή τους. Υπήρχαν τέτοιες γυναίκες στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα; Υπήρχαν! Λιγοστές, μα δραστήριες. Ο σκληρός πυρήνας τους θα ιδρύσει τότε ακριβώς –στα 1920– τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Η ίδρυση του Συνδέσμου σηματοδοτεί την έναρξη του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος. Μέσα από τη δράση του και τις θεωρητικές του επεξεργασίες διαμορφώθηκε κατά τη δεκαετία του 1920 ένα συνολικό και αρραγές πρόγραμμα για την έξοδο των γυναικών σε όλες τις πτυχές του δημόσιου χώρου.

Στα κοινωνικά φαινόμενα δεν υπάρχει παρθενογένεση. Ο Σύνδεσμος ήταν το αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών που είχαν ξεδιπλωθεί κατά τις τρεις προηγούμενες δεκαετίες. Στο διάστημα εκείνο (1890-1920) είχε συγκροτηθεί σταδιακά ένας διακριτός δημόσιος χώρος γυναικών, με επίκεντρο την Καλλιρρόη Παρρέν και το έντυπό της *Η Εφημερίς των Κυριών* όπου είχε προβληθεί συστηματικά το αίτημα για εκπαίδευση των γυναικών και (κάπως πιο διστακτικά) το αίτημα για εργασία των γυναικών. Η όλη επιχειρηματολογία, όμως, σε εκείνη την πρώτη περίοδο, αντλούσε κυρίως από τις πηγές της παράδοσης, της φιλανθρωπίας και του εθνικισμού: Η γυναίκα χρειάζεται να μορφωθεί, ώστε να γίνει άξια σύζυγος και μητέρα, να διαπαιδαγωγήσει τον ικανό στρατιώτη που θα αγωνιστεί για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και, επιπλέον, για να προστατευτεί ηθικά και βιολογικά από τους κινδύνους της εργασίας στις βιοτεχνίες. Ήταν αναμενόμενο, στα πρώτα του στάδια, ο γυναικείος λόγος να αντλήσει ισχύ και νομιμοποίηση από τις κυρίαρχες νοοτροπίες της εποχής και από το σημαντικότερο τότε πολιτικό ρεύμα, τον εθνικισμό, ο οποίος κορυφώθηκε στο γύρισμα του 19ου αιώνα προς τον 20ό με τον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο, με τον Μακεδονικό Αγώνα και τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Πάνω σε αυτές τις διεργασίες, μα επίσης σε αντιπαράθεση με αυτές και σε συνομιλία με ομόλογες ευρωπαϊκές τάσεις, γεννήθηκε ο ελληνικός φεμινισμός του Μεσοπολέμου. Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας θα ολοκληρώσει θεωρητικά το πρόγραμμα της γυναικείας εξόδου στη δημόσια σφαίρα προσθέτοντας τα πολιτικά δικαιώματα δίπλα στο δικαίωμα των γυναικών στην εκπαίδευση και την εργασία. Κυρίως, όμως, θα αναδείξει τον νεωτερικό χαρακτήρα του γυναικείου κινήματος, εφόσον ξέκοψε οριστικά από την παράδοση και αναζήτησε επιχειρήματα στη φαρέτρα του φιλελευθερισμού. Η πολιτεία και η κοινωνία, διακήρυξε, οφείλουν να άρουν όλα τα θεσμικά και αξιακά εμπόδια που περιορίζουν την εκπαίδευση και την εργασία των γυναικών όχι στο όνομα του έθνους, της φιλανθρωπίας ή της αναβάθμισης των παραδοσιακών ρόλων της γυναίκας, αλλά στο όνομα των φιλελεύθερων αστικών αξιών: της αξιοκρατίας και της ισονομίας των πολιτών. Σύμφωνα με αυτό το επιχειρήμα, η ιδιότητα του πολίτη δεν αποδόθηκε στις γυναίκες –όπως συνέβη με τους άνδρες ύστερα από

την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843– με μόνο κριτήριο την ύπαρξή τους ως ανθρώπων και ως γηγενών κατοίκων του ελληνικού κράτους. Οι Ελληνίδες –όπως οι υπόλοιπες Ευρωπαϊές και οι Αμερικανίδες κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα– έπρεπε να κερδίσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα με επιπλέον αγώνες, αμιγώς γυναικίους. Ωστόσο, για να τελεσφορήσουν οι αγώνες τους δεν αρκούσαν οι όποιες δράσεις και κινητοποιήσεις· έπρεπε να αποδείξουν πως κατέχουν όσο τουλάχιστον και οι άνδρες τα διανοητικά εργαλεία να αναλύουν τη γύρω τους κοινωνική πραγματικότητα. Σε αυτή την ανάγκη θα κληθεί να ανταποκριθεί η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή. Πλάι στα γαλλικά, το πιάνο και την ανάγνωση μυθιστορημάτων, θέλησε να φέρει τη Φιλοσοφία, την Ιστορία και την Κοινωνιολογία. Πλάι στη χάρη και το συναίσθημα, να προσθέσει την αναλυτική ικανότητα, την ιστορική και κοινωνική γνώση, το λογικό επιχείρημα. Να φτιάξει δηλαδή ολοκληρωμένες γυναίκες που, δίχως να απεμπολήσουν την ιδιαιτερότητά τους, θα πείσουν πως αξίζουν μια ισότιμη θέση με τους άνδρες στον δημόσιο χώρο.

Η πρωτοβουλία για την ίδρυση της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής ανήκε σε έναν άνδρα, τον Δημήτρη Γλινό. Στη συγκυρία εκείνη, ο Γλινός είχε εξοβελιστεί από το υπουργείο της Παιδείας, όπου χάραζε και διπύθυνη την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, και αναζητούσε θεσμικά στηρίγματα που θα λειτουργούσαν ως πόλοι συσπείρωσης των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων, ως πλαίσια ευνοϊκά για την εξέλιξη των νεωτερικών αναλύσεων για την ελληνική κοινωνία και ως μηχανισμοί διάχυσης των ομόλογων νοοτροπιών (και, παράλληλα με τούτα τα ευρύτερα, ως πηγές βιοπορισμού των πρωτεργατών της). Στη συγκυρία εκείνη ο Δημήτρης Γλινός είχε αναγνωριστεί ευρέως ως στοχαστικός διανοούμενος μα ταυτόχρονα μαχητικός, με ιδιαίτερες οργανωτικές ικανότητες· το σημαντικότερο όμως ήταν πως λειτουργούσε στον δημόσιο χώρο ως εκπρόσωπος του Εκπαιδευτικού Ομίλου, του σημαντικότερου από τα νεωτερικά σωματεία της εποχής. Ως προς την Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή, η κρίσιμη ιδέα του Γλινού ήταν να τεθεί υπό τη σκέπη των δύο συλλόγων: του ήδη καταξιωμένου μα κάπως κουρασμένου Εκπαιδευτικού Ομίλου και του νεόκοπου μα δυναμικού Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Καθώς αρκετές από όσες γυναίκες συγκρότησαν τον Σύνδεσμο ήταν ήδη μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το εγχείρημα παρά τις πολλαπλές δυσκολίες τελεσφόρησε. Συμβολικά, η δεκαμελής Εφορευτική Επιτροπή της Σχολής μοιράστηκε ισόρροπα ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες και ανάμεσα στα δύο νεωτερικά σωματεία –τον Όμιλο και τον Σύνδεσμο–, το καθένα από τα οποία προωθούσε στο ιδιαίτερο πεδίο δράσης του τον αστικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Όλα αυτά, όσα αφορούν την ίδρυση, την πορεία και την εγκατάλειψη του εγχειρήματος για μια Ανώτερη Γυναικεία Σχολή που θα λειτουργούσε ως πλαίσιο για την ανώτερη κοινωνιολογική μόρφωση και κοινωνική χειραφέτηση της γυναίκας, τα περιγράφει και τα αναλύει λεπτομερώς η Μαριάνθη Μπέλλα ενθέτοντάς τα στην ευρύτερη εποχή των ριζοσπαστικών αλλαγών της ελληνικής

πολιτείας και κοινωνίας υπό τη διεύθυνση του βενιζελισμού (1910-20) και στην ειδική συγκυρία της πολιτικής ήττας των νεωτερικών δυνάμεων (1920-22). Κάνοντάς το, ξέχωρα από τις ειδικές γνώσεις για το συγκεκριμένο ζήτημα, συνεισφέρει επίσης στα επιχειρήματα και τις αναλύσεις μας σε δύο επιμέρους πεδία της Νεοελληνικής Ιστορίας: στην Ιστορία της Εκπαίδευσης και στην Ιστορία του φεμινιστικού κινήματος.

Χάρης Αθανασιάδης,
Καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Διευθυντής του μεταπτυχιακού προγράμματος «Δημόσια Ιστορία»
του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου
Ιανουάριος 2018